

لیکدانه‌وهی شیعری «هه‌لۆ»ی سواره له روانگه‌ی پینکهاته‌خوازیه‌وه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۶/۱۵

جه‌عفهر قه‌هره‌مانی^۱

ماستهری زمان و ئه‌ده‌بی فارسی، ماموستای په‌روه‌رده، بوکان

کورتته

کارایی گپرا‌نه‌وه له زمانی شیعردا له کۆنه‌وه باو بووه و گپرا‌نه‌وه، گریدراو به کۆنترین ده‌قه‌کانه و له زۆربه‌ی ده‌قه‌کانی وه‌ک ئیلیاد و ئۆدیسهی هۆمیرۆس و به‌ردن‌نوسه‌کانی گلگامیش و هتد، رۆلی سه‌ره‌کیی بینوه. له‌م توێژینه‌وه‌یدا سه‌ره‌تا ئاو‌پیک‌کی کورت له‌ میژووی ریبازی پینکهاته‌خوازی ده‌دریته‌وه و پاشان به‌ پشت‌به‌ستن به‌ روانگه‌ی نوسه‌ری ناسراوی پینکهاته‌خواز، گریماس، پینکهاته‌ی شیعری گپرا‌نه‌وه‌یی «هه‌لۆ»ی سواره ئیلخانی‌زاده شروقه‌ ده‌کری. له‌ لی‌کدانه‌وه‌ی ئه‌و شیعره‌ به‌هۆی ئه‌وه‌ی بنه‌مای چیرۆکی هه‌یه، هه‌ر دوو توخمی «ده‌قی گپرا‌نه‌وه» و «چیرۆک‌بیژ» بوونیان هه‌یه و به‌ وردی تاوتوئی ده‌کری. له‌م سه‌رده‌مه‌دا که‌متر ره‌خنه‌یه‌ک هه‌یه کاریکه‌ری و کاردانه‌وه‌ی بیرو‌پای پینکهاته‌خوازی تیندا به‌دی نه‌کردی. شیعری هه‌لۆ، بریتیه له‌ دیمه‌ن و روانگه‌ی جیاواز و دژواز بان‌ئامۆژگاری که‌ له‌ راستیدا تیشک ده‌خاته سه‌ر پانتایه‌کی به‌رز و ئارمانی له‌ تایه‌تمندیه‌کانی مرۆف و ئه‌و بابته‌ وه‌ک بایه‌خ به‌رز ده‌نرخینی. ویکه‌وتنی هه‌لۆ و قه‌له‌ره‌شه و ئاکار و سروشت و ره‌وشی جیاواز و دژواز، بابته‌ی ئه‌و شیعره له‌خۆ ده‌گری. ره‌وتی گپرا‌نه‌وه ناراسته‌وخۆ زه‌ینی خوینته‌ر بۆ لای خۆی راده‌کیشی و ده‌یخاته‌بیر کردنه‌وه. ره‌وتی چیرۆک له‌م شیعره‌ جووله‌کردن له‌ ئارامی و ئۆقره‌یی سه‌ره‌تایی به‌ره‌و هه‌ل‌چوون و پاشان گه‌را‌نه‌وه بۆ ئارامیه. ئه‌و چیرۆکه‌ خاوه‌نی که‌سایه‌تیه‌کی (character) وا ده‌بینین که‌ به‌ شتیه‌یه‌کی کارا، کارتیکه‌ری له‌ سه‌ر رۆح و بیری خوینته‌ر هه‌بێ. دیالۆگ به‌ شیوازیکی ئه‌ده‌بی به‌رپۆه‌ چووه و رۆل، شوین و پینگی که‌سایه‌تیه‌ی هه‌لۆ و قه‌له‌ره‌شه‌ی نواندووه و خوینته‌ر له‌ دژایه‌تی هزر و تیرامانی هه‌ر دوو که‌سایه‌تیه‌ی چیرۆک ناگادار ده‌کاته‌وه. لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی قاره‌مانی چیرۆک ئه‌ریتیه و به‌ شیوازیکی هونه‌ری وینا کراوه. ژانری ئه‌ده‌بی

شعری «هەلۆ»، ئەدەبیاتی فیرکاری (Didactic Literature) له جۆری ته‌مسیل (Allegory) ه. وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: شعری «هەلۆ»، پیکهاته‌خوازی، شعری گێرانه‌وه‌یی.

۱- سه‌ره‌تا

هه‌ر له‌ کۆنه‌وه‌ که‌لک‌وه‌ر گرتن و به‌کاره‌یتانی شیوازی گێرانه‌وه‌ له‌ شیعردا باو بووه و گێرانه‌وه‌ ته‌نیا تایه‌ت به‌ ئەدەبیاتی چیرۆک نییه. هه‌ر ئه‌وه‌ چه‌مکه‌ ره‌خنه‌ی شیعری گێرانه‌وه‌ به‌رز دهنرخینی. گێرانه‌وه‌، گری‌دراو به‌ کۆنترین ده‌قه‌کانی جیهانییه و له‌ زۆربه‌ی ده‌قه‌کانی وه‌ک ئیلیاد و ئودیسه‌ی هۆمیرۆس و به‌ردنوو سه‌کانی گلگامیش و هتد، رۆلی سه‌ره‌کی بینه‌وه. بوونی توخمی ده‌قی گێرانه‌وه‌ و که‌لک‌وه‌ر گرتن له‌ توخم و شیوازه‌کانی چیرۆک، به‌ شیعری گێرانه‌وه‌یی له‌ رووی ره‌خنه‌ی پیکهاته‌یی گرنگیه‌کی تایه‌تی ده‌به‌خشێ و ئه‌وه‌ ده‌رفه‌ته‌ به‌ شاعیر ده‌دا تا بیرۆکه‌ی تیرامان، باوه‌ر و هزر و ئیش و ژانه‌کانی خۆی له‌ چوارچۆیه‌ی ده‌قی گێرانه‌وه‌ بۆ خوێنه‌ر بگێرێته‌وه‌.

۲- پیکهاته‌خوازی و روانگه‌ پیکهاته‌خوازه‌کان

له‌ ده‌قه‌ ره‌خنه‌یه‌کانی ئه‌وه‌ سه‌رده‌مه‌دا که‌متر ره‌خنه‌یه‌ک هه‌یه‌ کاربگه‌ری و کاردانه‌وه‌ی بیرورای پیکهاته‌خوازه‌کانی تیدا به‌دی نه‌کردی. لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌یی به‌ تایه‌ت له‌ بواری به‌ره‌مه‌کانی گێرانه‌وه‌یی، وه‌ک یه‌کیک له‌ سه‌رسوورپتترین ده‌ستکه‌وته‌کانی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی هاوچه‌رخ ده‌ستنیشان ده‌کری. زاراوه‌ی «گێرانه‌وه‌ناسی» یه‌که‌م‌جار تیزفیتان تۆدۆرۆف به‌کاری هێنا و له‌ راستیدا ده‌بی ئه‌وه‌ به‌ داهینه‌ری ئه‌وه‌ زاراوه‌یه‌ بناسی. ده‌کری گێرانه‌وه‌ناسی به‌ لقی‌ک له‌ نیشانه‌ناسی بزانی که‌ تیده‌کۆشی تاکوو پیکهاته‌وه‌ په‌یوه‌ندییه‌ ناوه‌کیه‌کانی نیشانه‌کان له‌ ده‌قدا بدۆزیته‌وه‌. تۆدۆرۆف ئه‌وه‌ زاراوه‌یه‌ی له‌ کتییی بووتیقای به‌ره‌مه‌می خۆیدا پێشنیار کرد و ژرار ژنت له‌ سالی ۱۹۸۳ له‌ وتاری «وته‌ی نویی گێرانه‌وه‌یی چیرۆکی» دا ئه‌وه‌ زاراوه‌یه‌ی پێناسه‌ کرد (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۱۱۵۹).

پیکهاته‌خوازی بیرورایه‌که‌ که‌ به‌ لیکدانه‌وه‌ی دیارده‌کان، سه‌رنجی بنه‌مای یاسا و نه‌ریت و نموونه‌گه‌لیک ده‌دا که‌ پیکهاته‌ی بنه‌رته‌ییانی خولقاندووه‌. ئه‌وه‌ شیوازه‌، بابه‌ت و لکه‌ جۆراو‌جۆره‌کانی زانستی و دیارده‌کانی هه‌بوو له‌واندا وه‌ک

كۆمه‌لىكى پىنكها‌توو له توخمه‌كانى پىنك گرىدراو پىنسانه ده‌كا. تايه‌تمه‌ندىي ئه‌و شىوازه له‌وه‌دايه كه توپزه‌ران ديارده‌كانى جۇراوجۇرى زانستى خۇيان به شىوه‌ى سه‌ربه‌خۆ و جياواز له‌يه‌كتر لىك‌ناده‌نه‌وه، به‌لكوو هه‌رده‌م هه‌ول ده‌دن ديارده‌يه‌ك له‌په‌يوه‌ندى له‌گه‌ل كۆمه‌لىك له‌ديارده‌كانى تر كه به‌شىك له‌په‌يكه‌ره‌ى ئافران‌دراوه، شروڤه‌ بكه‌ن» (بالايى و كويى پرس، ۱۳۷۸: ۲۶۷).

له‌ راستيدا پىنكها‌ته‌خوازه‌كان به‌ شوپن دىته‌وه‌ى پىنكها‌ته‌گه‌لىكى يه‌ كده‌ست له‌ ئاستى جيهانى بۆ جۆره‌كانى جياوازي گىرانه‌وه‌ن، به‌ شىوه‌يه‌ك كه شياوى كه‌لك‌وه‌رگرتن و كارىگه‌رى له‌ سه‌ر جۆره‌كانى جياوازي گىرانه‌وه‌يى هه‌بى. ره‌نگه‌ بگرى گىرانه‌وه‌ ساكارترين شىواز بۆ ده‌ربرىنى ده‌قىك بى كه چىرۆكىك ده‌گىرته‌وه‌ و چىرۆك بىژى هه‌يه.

يه‌ كه‌م جار پىنكها‌ته‌خوازه‌كانى رووس، دوو به‌شى گىرانه‌وه‌يان له‌ يه‌ك جياكرده‌وه‌ و هه‌ر گىرانه‌وه‌يه‌ك پىنكها‌توو له‌ دوو رووكار ده‌زانن: چىرۆك و گه‌لاله. به‌ برواى ئه‌وان چىرۆك كۆمه‌لىك رووداوه، له‌ سه‌ر بنه‌ماى به‌رده‌وامى و يه‌ك‌له‌دوو يه‌ك‌هاتنى زنجيره‌يه‌كى زه‌مه‌نى - پىنك گرىدراو. گه‌لاله، ئافران‌دنه‌وه‌ى هونه‌رى رووداوه‌كان، له‌ ده‌قى گىرانه‌وه‌يه‌ (مكارىك، ۱۳۸۴: ۲۰۱ و اخوت، ۱۳۷۱: ۱۵).

توپژينه‌وه‌ى ئه‌و گروه‌په‌ له‌ بوارى گىرانه‌وه‌دا رۆلىكى له‌ به‌رچاو و شياوى له‌ سه‌ر پىشكه‌وتنى بىرۆكه‌ى گىرانه‌وه‌ناسى بووه. گه‌لاله، سه‌ره‌كيترين توخمى گىرانه‌وه‌ و گرنگترين به‌شىك له‌ شىكردنه‌وه‌كانى پىنكها‌ته‌خوازه‌كان له‌ بوارى جۆره‌كانى ده‌قى گىرانه‌وه‌يه‌ كه لىكۆلىنه‌وه‌ى له‌ سه‌ر ده‌كرى. چىرۆك، به‌رده‌وامى و به‌دوو يه‌ك‌هاتنى به‌ره‌ودوايى زه‌مه‌نى رووداوه‌كانه‌ و گه‌لاله، گىرانه‌وه‌ى رووداوه‌كان به‌ پالپشتى به‌ په‌يوه‌نديه‌كانى هۆ و به‌رهۆيه‌ (فورستر، ۱۳۸۴: ۱۱۸). به‌ پشت‌به‌ستن به‌م سه‌ره‌تايه، گه‌لاله، بنه‌ماى گىرانه‌وه‌ پىك‌ديتى، چونكه سه‌به‌يه‌تى زه‌مه‌نى و په‌يوه‌نديى هۆ و به‌رهۆ له‌ نىوان رووداوه‌كان وه‌ك ته‌نافىكى ناديار، رووداوه‌كانى چىرۆك پىك‌گرى ده‌دا (مستور، ۱۳۸۷: ۱۴ و داد، ۱۳۸۳: ۲۷۴). يه‌ كه‌م گىرانه‌وه‌ناس كه له‌ رىيازي پىنكها‌ته‌خوازي به‌ تاوتوى كردنى گشت جۆره‌كانى گىرانه‌وه‌، پلانكى نوئى و گشتى ئاراسته‌ كرد، ولادىمىر پراپ بووه گرىنگترين به‌ره‌مى ئه‌و له‌م بواره‌دا مۆرفۆلۆجىي چىرۆكى په‌رىكانه. توپژينه‌وه‌ و پرسىاره‌كانى پراپ له‌ بوارى كۆمه‌له‌ چىرۆكه‌كانى فۆلكلۆرى رووس، يه‌كىك له‌

به‌نرخترین توپژینه‌وهه کانی پیکهاته‌خوازه کان له بواری چیرۆکدایه و وه ک مؤدیل، بۆ زۆربه‌ی ریبوارانی ئه‌و ریبازه ئه‌ده‌بییه، به‌تایبهت گریماس، که‌لکی هه‌بووه (پراپ، ۱۳۶۸: ۱۶۲).

ئالیژ یرداس ژولین گریماس نیشانه‌ناسی لیتوانیایی (له‌دایکبووی ۱۹۱۷) ناسیاوترین نیشانه‌ناسی ئه‌و سه‌رده‌مه‌یه. گێرانه‌وه‌ناسیکی پیکهاته‌خوازه له بواری گێرانه‌وه‌ناسی که زۆر توپژینه‌وه‌ی له سه‌ر نمونه‌گه‌لیکی ناسراو به مه‌به‌ستی شیکردنه‌وه‌ی جوۆره‌کانی جیاوازی گێرانه‌وه‌ه، به‌ ئه‌نجام گه‌یاندوووه. ئه‌و پاش بلاو کردنه‌وه‌ی واتاناسی پیکهاته‌یی (۱۹۶۶) و له‌باره‌ی واتاوه (۱۹۷۰) وه‌کوو گرنگترین تیۆریزان ناسرا و ناوی ده‌رکرد.

ئهم توپژینه‌وه‌یه به‌ که‌لک‌وه‌ر گرتن له روانگه و نمونه‌کانی نووسه‌ری ناسراوی پیکهاته‌خوازی، گریماس پیکهاته‌ی شیعری «هه‌لۆ»ی سواره ئیلخانی زاده شروڤه ده‌کا. له لیکدانه‌وه‌ی گه‌لاله‌ی گێرانه‌وه‌یی ئه‌و شیعره، به‌ هۆی ئه‌وه‌ی بنه‌مای چیرۆکی هه‌یه، هه‌ر دوو توخمی «ده‌قی گێرانه‌وه» و «چیرۆک‌بیژ» بوونیان هه‌یه. له‌بابه‌تی گێرانه‌وه‌یی ئه‌و شیعره ده‌بی ئه‌و دوو توخمه‌یانی پیکهاته‌ی گێرانه‌وه‌یی و چۆنیستی ده‌برین لیک‌بدرینه‌وه. له ریبازه ئه‌ده‌بییه‌کاندا، ریبازی پیکهاته‌خوازی زۆرتر گریدارا به‌ گێرانه‌وه‌ بووه و پیکهاته‌خوازه کان توپژینه‌وه‌ی زۆر به‌ربلاویان له بواری گێرانه‌وه‌ به‌ ئه‌نجام گه‌یاندوووه.

۳- پێشینە‌ی لیکۆلینه‌وه

له ئه‌ده‌بیاتی کوردیدا، لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌ شیوه‌ی زانستی له بواری لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌ی شیعری گێرانه‌وه‌یی «هه‌لۆ»ی سواره و تاوتوئی کردنی له روه‌ی شیوازی پیکهاته‌خوازییه‌وه ئاراسته نه‌کراوه. ده‌کرێ ئهم توپژینه‌وه‌یه وه‌ک یه‌که‌م هه‌ول له بواری لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌ی شیعری «هه‌لۆ» له رونگه‌ی پیکهاته‌خوازییه‌وه ده‌ستیشان و پیناسه‌ بکردری.

۴- لیکدانه‌وه‌ی پیکهاته‌ی شیعری «هه‌لۆ»

دوو پات‌کردنه‌وه‌ی واتا له‌میژینه‌کان، به‌و مه‌رجه‌ی به‌ شیوازیکی هونه‌ری-ئه‌ده‌بی و نوێ بی، ته‌نیا توژیکیش له‌با‌ه‌خی به‌ره‌مه‌ی ئه‌ده‌بی دوو پات‌بووه‌ که‌م ناکاته‌وه. نمونه‌ی ئه‌و جوۆره دوو پات‌بوونه‌وه‌یه له ئه‌ده‌بیاتی جیهانی و به‌تایبهت ئه‌ده‌بیاتی

کوردی زۆرن.

یه‌ کینک له‌م به‌ره‌مانه‌ که‌ له‌ ژیر کار یگه‌ری به‌ره‌مه‌ کانی پینشو و جار یکی تر دوو پات بووه‌ته‌وه‌، شیعری گنپانه‌وه‌یی و چیرۆکی «هه‌لۆ» یه‌. سه‌ره‌تای ئافراندن و پیناسه‌کردنی ئه‌و شیعره‌ ده‌ گه‌رته‌وه‌ بۆ ئه‌ده‌بیاتی رووسی و چیرۆکی «کچی سه‌روان» نووسراوه‌ی پووشکین. خانله‌ری مامۆستای ناسراوی ئه‌ده‌بی فارسی له‌ سالی (۱۳۱۸ هه‌تاوی) هۆنراوه‌ی «هه‌لۆ»ی له‌ ژیر کار یگه‌ری ئه‌و چیرۆکه‌ هۆندۆته‌وه‌. له‌ ره‌وایه‌تیکه‌ی که‌دا ئاماژه‌ کراوه‌ که‌ خانله‌ری ئه‌و شیعره‌ی به‌ چاولیکه‌ری له‌ شیعری «قه‌له‌شه‌ و بازی سپی»ی شاعیری ناوداری ئه‌ده‌بیاتی فارسی، عونسوری، که‌ له‌ سه‌ده‌ی پینجی کۆچیدا ژیاوه‌، هۆندۆته‌وه‌ (یوسفی، ۱۳۷۱: ۶۸۷).

هاوده‌نگ له‌ گه‌ل ئه‌ده‌بیاتی فارسی له‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردیشدا هه‌ژار موکوریانی وه‌ک یه‌ که‌م شاعیر له‌ ژیر کار یگه‌ری ئه‌و هۆنراوه‌یه‌ («هه‌لۆ»ی خانله‌ری) شیعری به‌ناوبانگ و پرواتای «هه‌لۆ»ی به‌ دنیای شاعر و ئه‌ده‌بی کوردی ناساند. شیعری «هه‌لۆ» وه‌ک یه‌ کینک له‌ شاکاره‌ ئه‌ده‌بییه‌ کانی سه‌ده‌ی هاوچه‌رخ ناسراوه‌. هۆنراوه‌یه‌ که‌ سه‌مبولیک که‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای وتووێژی قه‌له‌په‌شه‌ و هه‌لۆ پینکهاته‌وه‌. مامۆستا هه‌ژار له‌ و تاقمه‌ شاعیرانه‌یه‌ به‌ لایه‌نی گنپانه‌وه‌یی شاعر سرنج ئه‌دا و گنپانه‌وه‌ و چیرۆکینزی له‌ شیعره‌ گنپانه‌وه‌یه‌ کانییدا به‌ شتیه‌یه‌ که‌ که‌ به‌ که‌لک وه‌ر گرتن له‌ پینکهاته‌ی گنپانه‌وه‌، وتووێژ، روانگه‌ و ناساندن، وینیه‌یه‌کی جیاوازی تیدا ده‌خولقی. له‌ ئه‌ده‌بیاتی کوردیدا جار یکی تر به‌ بیرى ناسک و پینووسی خولقیته‌ری شاعیری نوێخوازی موکوریانی، سواره‌ ئیلخانی‌زاده‌، شیعری «هه‌لۆ» نوێ بوونه‌وه‌یه‌کی تری به‌ خۆوه‌ دیت. سواره‌ به‌ چاولیکه‌ری و کار یگه‌ریی شاعیرانی هاوچه‌رخ، زۆر پسپۆرانه‌ ده‌قی مه‌سنه‌ویی «عقاب»ی خانله‌ری و هه‌ژاری به‌ زمانی کوردی دارشته‌وه‌. ئه‌وه‌ی که‌ هه‌ر له‌ سه‌ره‌تا سرنجی خویته‌ر بۆ لای خۆی راده‌ کیشی ئه‌و مزاره‌یه‌ که‌ خویته‌ر له‌ به‌راوردی ده‌قی سه‌ره‌کی شیعری «عقاب»ی خانله‌ری و «هه‌لۆ»ی سواره‌ هه‌ست به‌م جیاوازییه‌ ده‌کا که‌ سواره‌ له‌ زۆر جی بۆ جه‌ختکیشان له‌ سه‌ر بابته‌تیک چه‌ند دپړیکه‌ی به‌ ده‌قی سه‌ره‌کی هۆنراوه‌ که‌ لکاندوووه‌. له‌م شیعره‌دا شیکردنه‌وه‌ و ئال و گۆر به‌ هۆی شیاو و له‌ باربوونی به‌ستینی ده‌قی گنپانه‌وه‌یی به‌ کارها ته‌وه‌، که‌ له‌ کاتی وه‌ر گنپانی ده‌قییک ئه‌و ده‌رفه‌ته‌ بۆ وه‌ر گنپ ده‌ره‌خسێ هه‌ر بابته‌تیک که‌ به‌ پینوستی بزانی به‌ ده‌قی سه‌ره‌کی، به‌ مه‌به‌ستی پر و اتاکردنی بابته‌تی سه‌ره‌کی، بلکیندری. بۆ نموونه‌ له‌ سه‌ره‌تای ئه‌و هۆنراوه‌یه‌ بابته‌تی پتوه‌لکاوه‌ به‌ ده‌قی سه‌ره‌کی

شاعری «عقاب» زور زوو ههست پنده کری. ئەو چەند دێرە لکیندراو ه سەرەتای هۆنراو ه که له زانستی جوانکاریدا به رازە ی سەرەتای پر و اتا (براعت استهلال) پیناسه ده کری. خوینەر ته نیا به خویندنه وه ی ئەو چەند دێرە به واتا و ناوەرۆکی گشتی و په یامی سەرە کی هۆنراو ه که ده گا.

ناوەرۆکی ئەو چەند دێرە زۆر کراو ه ی سەرەتای هۆنراو ه که بریتیه له: وهسفی وهرزی سارد و رهنگ زهردی پاییز که سه مبولی له ناوچوون و سەرەتای مردنی بیدهنگی سروشت و وهسفی ترس و دلەراو که ی بیرکردنه وه له مردن و گریان بۆ ته مەنی له دهست چوو یه. له م وهسفه دا هه تاو هاو نا هه نگ و هاو ده نگ له گەل مردنی سروشت، کز و سه رسوو رماو و کروشه مه کردوو په یکه ری له ش به باری بۆ سووچیکی پانتای بی سنووری ئاسمان ده کیشی و وینه یه کی لپاولپ له بی هیزی وینا ده کا.

پاییزه دار و دهون بی بهرگه دل په شو کاوی خه یالی مهرگه هه رگه لایی که له داری دهوهری نووسراویکه به ناخوش خه وهری تاو هه ناوی نیه و مات و په شیو لهشی زاماری ده کیشیته نشیو رۆژپه ره، سارده کزه ی بای زریان کاته بۆ ژینی له دهست چوو گریان

جاریکی تر له کۆتایی ئەو هۆنراو ه یه دا، دێرێکی لکیندراو دهستنیشان ده که ین که وه ک شابه یتیک (شاعیر بۆ نامۆژگاری) هۆنراو ه که ی پێ کۆتایی هاتوو ه. ده توانین بلیین ئەو دێرە له دهقی فارسی هۆنراو ه ی «عقاب» ی خانله ری دا نیه و هه لقولاوی زهینی خولقینه ری سواریه یه. به پینی زانستی جوانکاری ئەو دێرە رازە ی جوانی کۆتایی هه یه.

لای هه لۆی به رزه فری به رزه مژی چۆن بژی شه رته نه وه ک چەنده بژی

گریماس توخمه کانی گپړانه وه (له سه ر بنه مای په یو هندی و دژایه تیه ک که له گەل یه ک هه یانه) له شه ش خالدا دابه ش ده کا:

- ۱- پالهوان (قاره مان) ۲- بابه ت ۳- بنیری په یام
 ۴- وه رگری په یام ۵- یارمه تیده ر ۶- نه یار

نیره ر (گه یینه ر)؛ مرۆیه ک، شتیک یان هه ستیکه که بابه تیکی ناسراو و دهستنیشانکراو به قاره مان ده گه یه نی.

پاله‌وان: قاره‌مانی ده‌قی گێرانه‌وه‌یه‌یه و به‌رای گری‌ماس هه‌ندی جار وهر‌گره‌ و هه‌ندی جار وهر‌گر نییه.

بابه‌ت: ئامانجیکه‌ بۆی تاريف ده‌کری.

وهر‌گر: زۆر جار قاره‌مانه، بابه‌تیک که ئامانجی ئه‌وه وهر‌یده‌گری و به‌شوین ئه‌ودا ده‌پوا.

یارمه‌تیده‌ر: هه‌زیکه‌ یارمه‌تی پاله‌وانی چیرۆک ده‌دا تا به‌ئامانج بگا.

نه‌یار: هه‌زیکه‌ له‌گه‌یشتنی قاره‌مان به‌ئامانج به‌رگری ده‌کا. به‌واتایه‌کی که، که‌سایه‌تی سه‌ره‌کی به‌شوین و ده‌سه‌ت هه‌ینانی مه‌به‌ستیکي تایه‌تییه و له‌گه‌ل خۆراگری نه‌یار رووبه‌پوو ده‌بی، هه‌زیکی پته‌و و قایم (بنیر) ئه‌و بۆ مه‌ئموورییه‌ت ده‌نیری. ئه‌و ره‌وت و ره‌واله‌ وهر‌گریکیشی هه‌یه (مکاریک، ۱۳۸۴: ۱۵۲).

یارمه‌تیده‌ر و نه‌یار ده‌کری مرۆف نه‌بن، به‌لکوو بیر و هزر، هه‌ست، هه‌زی یان بی‌هه‌زی ده‌توانی و هک یارمه‌تیده‌ر و نه‌یار له‌گێرانه‌وه‌دا بوونیان هه‌بی و یارمه‌تیده‌ری قاره‌مان بن، یان له‌گه‌یشتنی قاره‌مان به‌ئامانجی به‌ربه‌ست دروست بکه‌ن. هه‌روه‌ها نیره‌ر زۆر جار هه‌ستیک یان تایه‌تمه‌ندییه‌کی زاتییه و به‌شیوه‌ی سرشتی له‌هه‌موو مرۆفه‌کاندا بوونی هه‌یه و سه‌رچاوه‌ی زۆریک له‌هه‌وله‌کان بۆ گه‌یشتن به‌ئامانجه‌ جۆراو جۆره‌کانه. به‌پیتی روانگه‌ی گری‌ماس، جاری وایه‌ هه‌ر شه‌ش توخم له‌ده‌قیکی گێرانه‌وه‌دا بوونیان هه‌یه و جاری واشه‌ته‌نیا چه‌ندیان بوونی هه‌یه.

گری‌ماس، توخمه‌کانی گێرانه‌وه‌یی له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی که‌هه‌ر کام به‌بابه‌تیکي تایه‌ت په‌یوه‌ندیان هه‌یه، به‌سێ گروپی گشتی دابه‌ش ده‌کا:

۱- په‌یوه‌ندیی و یست و ئاره‌زوو (تامه‌زرۆیی)

۲- په‌یوه‌ندیی که‌سایه‌تییه‌کان له‌گه‌ل یه‌ک

۳- په‌یوه‌ندیی شه‌ر (په‌یکار) (احمدی، ۱۳۸۰: ۱۶۳).

هه‌ر وه‌ک ئاماژه‌ی پیکرا، گری‌ماس توخمی گێرانه‌وه‌یی له‌سه‌ر بنه‌مای په‌یوه‌ندی و دژایه‌تییه‌کی دوولایه‌نه، که‌له‌گه‌ل یه‌ک هه‌یانه، بنیات ناوه. ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌ دوولایه‌نانه‌ بریتین له‌سێ جۆری: ۱. دژواز (متناقش) ۲. لیک‌دژ (متشاد) ۳. دژ (مخالف).

په‌یوه‌ندیی دژواز: هه‌ر کام له‌که‌سایه‌تییه‌کان و زۆر جار واتا‌کان پینیلکه‌ری بوونی یه‌کن.

په‌یوه‌ندیی لیک‌دژ: په‌یوه‌ندییه‌که‌هه‌بوونی یه‌ک تاک یان واتا، هۆی نه‌بوونی

تاك يان و اتاكه‌ی بهرامبهری بی و ئەو دوولایه‌نه نه‌توانن له‌گه‌ل به‌ك ته‌با بن. په‌یوه‌ندی دژ: هه‌روه‌ها هه‌ر كام له‌و كه‌سایه‌تیانه كه‌ رووبه‌رووی به‌ك جیان گرتووه، بۆ دروست كردنی به‌ربه‌ست بۆ به‌ ئامانج نه‌گه‌یشتنی به‌ كتر تیده‌ كۆشن (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۵).

به‌پیتی بیرۆكه‌ی گریماس له‌ زۆربه‌ی چیرۆك و ره‌وايه‌ته‌كاندا، رووبه‌رووبوونه‌وه‌كانی دوولایی، له‌ جۆری دژواز و لیک‌دژه، وه‌ك: مه‌رگ و ژیان، زانایی و نه‌زانی. له‌ سه‌ر ئەو بنه‌مایه، ده‌قه‌کانی گێرانه‌وه‌یی به‌ بی بوونی ئەو رووبه‌رووبوونه‌وانه‌هیچ تاموچێژ و گر و تین و ورووژه‌یه‌کی بۆ خوینه‌رانی خۆی پی نابێ. هه‌ر چه‌نده‌ ژماره‌ی ئەو په‌یوه‌ندیانه‌ له‌ ده‌قی گێرانه‌وه‌ییدا زۆتر بی، راده‌ی راسته‌قینه‌بوونی ئەوان زۆتر ده‌بی، چونکه‌ بوونی ئەو رووبه‌رووبوونه‌وه‌یه‌ له‌ ده‌قی گێرانه‌وه‌یی لاسایی که‌ردنه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ دونیای راسته‌قینه‌دا. که‌وابوو ده‌کرێ بوتری که‌ ئەو ده‌رفه‌ته‌ بۆ ئەو ده‌قانه‌ (چیرۆك و ده‌قی گێرانه‌وه‌یی) هه‌یه‌ که‌ ره‌وته‌ جۆراوجۆره‌کانی ژیان له‌ گه‌ل به‌ك هه‌لبه‌سه‌نگینی و له‌ ناو به‌ کدا لیکیان بداته‌وه‌. گریماس به‌ره‌ودوایی (Sequence) پیکه‌ینه‌ری شیوازی گێرانه‌وه‌ی به‌ سی گروپی گشتی دابه‌ش کردووه‌:

به‌ره‌ودوایی جیه‌جیکاری (به‌رپۆبه‌ری): که‌ به‌ بوار ره‌خساندنێ ئه‌ر که‌ کان، رۆله‌ تابه‌تیه‌کان، کرده‌کان یان به‌رپۆبردنی مه‌ئمووریه‌تیک گری دراوه‌.

به‌ره‌ودوایی په‌یمانی: ئه‌ر کینک ده‌خه‌رتته‌ سه‌ر ده‌قی گێرانه‌وه‌ (دۆخی چیرۆك به‌ره‌و ئامانجیک رینۆینی ده‌کا) وه‌ك هه‌لسان بۆ ئه‌نجامدان (به‌رپۆبه‌ردنی) یان به‌رپۆبه‌ردنی کاریک.

به‌ره‌ودوایی داب‌ران یان جیاکه‌ره‌وه‌: رینۆینی له‌سه‌ر گۆرانه‌کاریه‌کانی بارودۆخ و یان دۆخیک ده‌کا که‌ هه‌لگری گۆرینی فۆرمه‌کانی جیاواز و جۆراوجۆره‌ (ئه‌رینی، نه‌رینی، یان پیچه‌وانه‌) (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۶).

به‌ره‌ودوایی جیه‌جیکار، تان و پۆی سه‌ره‌کی چیرۆك دروست ده‌کا و پیکه‌اته‌ی گێرانه‌وه‌ی چیرۆك پشته‌ی به‌و به‌ستووه‌، به‌لام له‌ روانگه‌ی میتۆدۆلۆژیکه‌وه‌، به‌ره‌ودوایی په‌یمانی یان ئامانجدار له‌و گرنگه‌ره‌؛ چونکه‌ ده‌رده‌خات دۆخه‌کان له‌ خودی خالی سه‌ترالی تان و پۆدا نین، به‌لکوو ئەوه‌ی ئیمه‌ به‌ دۆخی ناو‌دیر ده‌که‌ین، به‌ واتای په‌سه‌ندکردن یان ره‌تکردنه‌وه‌ی په‌یمان، به‌ بۆچوونی گریماس زۆربه‌ی چیرۆکه‌کان له‌ دۆخیکه‌ی نیکه‌تیه‌وه‌ به‌ره‌و دۆخیکه‌ی پۆزیتیف هه‌نگاو

- ده‌نین. به‌پیی روانگه‌ی گریماس هه‌ر گپړانه‌وه‌یه‌ک له‌چهند لېكدانه‌وه‌ی جیا‌واز پېنکها‌تووه‌که کۆی ئه‌وان به‌ره‌ودوا‌یه‌ک له‌چیرۆ‌کدا به‌دی دیتن.
- گریماس ئه‌و لېكدانه‌وانه‌ی به‌سئ گروپی گشتی دابه‌شکر دووه:
- ۱- لېكدانه‌وه‌ی وه‌سفی: دۆ‌خیک و پینگه‌یه‌ک شی ده‌کاته‌وه.
 - ۲- لېكدانه‌وه‌ی بارودۆ‌خ: دۆ‌خیک ده‌ستیشان ده‌کا.
 - ۳- لېكدانه‌وه‌ی تپه‌ر: به‌به‌رپۆه‌چوون و به‌رپۆه‌بردنی ئیشیک ناما‌ژه‌ده‌کا (اسکولز، ۱۳۸۳: ۱۴۷).

۵- شیکردنه‌وه‌ی پېنکها‌ته‌یی شیعری گپړانه‌وه‌یی «هه‌لۆ»

۵-۱- کورته‌یه‌ک له‌شیعری «هه‌لۆ»:

هه‌لۆ له‌وه‌ی ده‌وری لاوی به‌سه‌ر چووه‌خه‌مباره‌و له‌ناخۆش‌ترین ده‌ور و دۆ‌خی ژیان (پیری و نزیک‌بوونه‌وه‌له‌مردنه) به‌سه‌ر ده‌با. بۆ‌رزگار‌بوون له‌و‌جۆره‌بیره‌ئالۆ‌زانه‌که‌میشکی هه‌ژاندووه‌هه‌لده‌فرئ و هیلانه‌جئ دیلئ. هه‌لفرینی هه‌لۆ به‌رامبه‌ر له‌گه‌ل کاردانه‌وه‌ی بوونه‌وه‌رانی سه‌ر‌عه‌رز‌بوو، که‌هه‌ر کام له‌ترسی گیانیان له‌کون و قوژبن‌خۆیان‌حه‌شار ده‌دن. له‌به‌رامبه‌ر هه‌لۆی به‌رزه‌فردا، باس له‌قه‌له‌ر‌شه‌ده‌کری؛ قه‌له‌ر‌شه‌یه‌کی‌ناحه‌ز و نا‌پیک و گه‌نده‌ل که‌ده‌ور‌وبه‌ری ئاوا‌ییه‌کان شوینی‌حه‌سانه‌وه‌و ژیان به‌سه‌ر بردیتی. هه‌لۆ که‌بۆ‌چاره‌ی ته‌مه‌نی کورته‌ی به‌شوین دیتنه‌وه‌ی رازی رزگار‌ییه، کاتیک قه‌له‌ر‌شه‌ی هه‌لئیش‌توو له‌سه‌ر داریک ده‌بینئ، خیرایه‌کی له‌ئاسمانه‌وه‌به‌توندی به‌ره‌و قه‌له‌ر‌ش‌شۆر ده‌بیته‌وه‌و به‌ناچاری په‌نای بۆ‌دیتی. بارودۆ‌خی قه‌له‌ر‌شه‌له‌به‌رامبه‌ری هه‌لۆ و هه‌لسو‌که‌وتی شی‌وا‌ی سروشتی ئه‌وه. قه‌له‌ر‌شه‌به‌رامبه‌ر به‌هه‌لۆ ده‌سته‌ونه‌زه‌ر‌راوه‌ستا، به‌لام له‌ناخیدا‌بیر له‌بابه‌تیک‌تری ده‌کاته‌وه. هه‌لۆ به‌هۆی پیری و ترسی‌بیر‌کردنه‌وه‌له‌مردن، به‌کزی و خه‌مناکی دپته‌قسه. به‌زمانیکی ساکار و چاره‌لپه‌را‌ئو‌وه‌ی له‌باوکی سه‌باره‌ت به‌ته‌مه‌ند‌رپۆ‌تری قه‌له‌ر‌شه‌بیس‌تووی ده‌یگپړ‌پته‌وه‌و رازی ته‌مه‌ند‌رپۆ‌ریان لیده‌پرسئ. هه‌لۆ به‌لین به‌قه‌له‌ر‌شه‌ده‌دا که‌قسه‌که‌ی وه‌گرئ.

پاشان بۆ‌شوینتیک‌ی بۆ‌گه‌نیوی قه‌راخ‌ئاوا‌یی رینوینی ده‌کا. شوینتیک‌ی پرا‌وپر له‌که‌لاکی بۆ‌گه‌نیو و په‌ین‌وپال. قه‌له‌ر‌شه‌له‌و‌که‌لاکه‌تۆ‌په‌وانه‌ده‌خوا و داوا له‌هه‌لۆ ده‌کا ده‌س له‌راو‌هه‌لگرئ و ئه‌و‌جۆره‌خواردنه‌بۆ‌خۆی هه‌لبێ‌ریئ. هه‌لۆ به‌دیتنی ئه‌و شوینه‌و ئه‌و‌جۆره‌خواردن و ژیان به‌سه‌ر‌بردنه‌بیزاریه‌کی ته‌واو، بیر و هۆشی

ده تهنی. له م شویتهدا ناسه واریک لهو هه موو شان و شکویه ی له ناسمانی به ریندا بووی ناینی. هه لئو له م دوو رییه رامابوو، کامیان بگریته بهر و کامیان هه لئو ری. له لایه ک ته مهنی دریژ و خواردنی که لاکی بؤ گهنیو، له لایه کی ته مهنی کورت و بهرزه فرین و سهر بهستی. ئه و چه شنه بیر کردنه وانه ناخی هه لئو ده هاژاندا. له پر هه لئو بهره و ناسمان هه لده فری و قهله ر شه سهری سوړ ده مینتی. هه لئو سهر بهرزه له پانتای ناسمان و چاره نووسدا بؤ هه تاهه تایه نوقم ده بی.

هه لئو له م هونراو هیه دا هیمای مرؤفیککی سهر بهست و ته مهن کورته که بؤ ته مهنی دریژ په نا بؤ هه موو جوړه سوو کی و سهر شو رییه ک نابا. به پیچه وانه وه قهله ر شه هیمای مرؤفیککی بی بایه خه که ته مهنیککی دریژ و بی به های هیه. به و اتایه کی که، له ده قه ئه ده بییه کانداهه لئو به سه مبولی بایه خی راو هستاو، وینه یه کی رووله گه شه و زیندوو لهو تاکانه ی که گیانیان له ری بایه خه پیروژه کانداهه به خشن و ته مهنی کورت و پر له سهر بهرزی به سهر ته مهنی دریژ، به لام بی که لک و بی بایه خدا بهرزه دنر خینن. هه لئو، ژیانی له گه نداو هه لئو ری و بیر و باوه ری که م بژی و که ل بژی وه ک په یامیک به هؤ گرانی ده سه لمینتی. هه لئو بهره و ناسمانی بهرزه ده فری، خواز یاره دوا ی مردنیش کفنی مهرگی هه وری سپی بی و پاشان له پانتای بی سنووری ناسماندا بؤ هه تاهه تایه نوقم ده بی.

ئو وینه یه ی که له خویتدنه وه ی شیعری هه لئو له می شکماندا ده خولقی، دوو جوړه ژیانی دژبه یه کی هه لئو و قهله ر شه یه که له راستیدا هیمایه که له دژبه تی بهر ده وامی چاکه و خراپه، جوانی و ناحه زی، رووناککی و تاریکی و بهرزی (فه زیله ت) و نزمی (پهستی). له م شیعره دا شاعیر، خواز یاران و خاوه نانی دنیا به توپیو خور ده شو بهینتی. له راستیدا دوو سفه تی سهره کی هؤ گرانی دنیا (که قهله ر شه نه مادی ئه و تاقمه مرؤفانه یه) گه نده خوړی و سهر شو رییه.

۶- شیکر دنه وه ی پیکهاته ی شیعری «هه لئو» له سهر بنه مای بیر وکه ی گریماس

به پیتی روانگه ی گریماس، ته و او کارا کان له م شیعره گپړانه وه بییه دا بوونیان هه یه:
 ۱- قاره مان: هه لئو یه: له م شیعره گپړانه وه بییه دا قاره مان، هه لئو یه و بؤ گه یشتن به ئامانج یانی دیتنه وه ی ریگا چاره یه ک بؤ رزگار بوون له مردن و ته مهنی کورت هه ول ددها و تیده کوشی.

۲- بنیری په یام: ههستی هه لئو یه: هتیزیک که هه لئو به شوین ئامانجدا هان ددها،

ههستی ئه وه. ئاواتی هه‌لۆ دیتنه وهی ریگا چاره یه که و ئه و وردبوونه وه یه له ناخییه وه سه رچاوه ده گری.

۳- یارمه تیده ر: راویژ و وریایی هه‌لۆ یه: قه‌له‌ره شه یه که بۆ گه یشتن به ئامانج هه‌لۆ یارمه تی ده‌دا تا له بهینی ژیا نی به سه ره به رزی له ئاسمان و ژینی په ست و ناحه زی قه‌له‌ره شه، هه‌لفرین هه‌لبژی ری. بابه تی ناسین: دیتنه وهی ریگایه ک بۆ ته مه ندریژی و رزگار بوون له مردنه.

۴- وه رگر: هه‌لۆ یه: ئه وهی له مه سیری رووداو ده بیینی، ده بی په ندی لی وه رگری (مردن یان ژیا نی وه ک قه‌له‌ره شه) و هیزی دژ به ر حه زی ده روونی هه‌لۆ یه (ته مه ندریژی).

ئه و شیعه گێرانه وه یه دوو جوړ په یوه ندیی دوولایه نه ی مردن و ژیا ن ده ستیشا ن ده کا. یه که م، په یوه ندی له جوړی دژوا ز یا نی بوونی یه کیان هۆی له نیو چوونی ئه وی دیکه یانه. به هاتنی مردن، ژیا ن کۆتایی پیدئ. دووه م، په یوه ندیی لیک دژی ژیا نی هه‌لۆ به رامبه ر به ژیا نی قه‌له‌ره شه که له جوړی په یوه ندیی لیک دژه؛ چونکه ئه و دوو جوړه ژیا نه له گه‌ل یه ک ناخویننه وه و یه ک ناگرنه وه. هه‌لۆ به هه‌لفرین و پشت له بیرو که ی قه‌له‌ره شه وه ک دوا یین وه سیه ت بریا ری دا که کفته که ی هه وری سپیی ئاسمان بی.

هه وری ئاسمان بی خه لاتم باشه یا له شم خاشه بکیشن باشه

قه‌له‌ره شه له سه ر په یین و پالی قه‌راخ دی ده ژیا و خوار دیشی هه ر که ره تو پیو و که لاک ی گوی لکی مندا ره وه بوو بووه، هه ر بۆ یه ش ته مه نی در یژه. ئه و چه ند دی ره وه سفیکی پرواتا له جوړی ژیا نی بی بایه خی قه‌له‌ره شه وینا ده کا.

پین و پالی که له پالی دیه مه نزل ی نو که ری خو تی لیه که ره تو پیو و که لاک ی گوی لک هه لمی دل روونکه ره وه ی سه ر گوی لک

بابه تی ده ستیشا نکه راو له م شیعه گێرانه وه یه ده بپی په یوه ندیی لیک دژ و دژوا ز، ئه ری نی و ئه خلاقیه و له رو به رو بوونه وه ی مردنا ریگای ده ربا زبوون نیه.

۷- ليكدانه وهه كاني گيړانه وهيي به سي جور دابهش دهبي

ليكدانه وهی وه سفي: هه لؤ بالنده يه كي به رزه فړه و له ناسماندا ده ژي (وه سف كړدي بارو دوخي ژياني هه لؤ).

هاته وه بيري هه لؤ رابردووي پاكي بووژانه وه يادي مردووي
 گول كرا رايه خ و پايه ندام چهنده ناروا لسه شي كيو، ئاوازم
 چهنده روانيمه زه وي له و بانه كيو و دهشت له و سهره وه چهن جوانه
 چهن چكولهن په له وهر له و به رزه ناخ! كه چهن خويړي گره هم عه رزه
 چهنده راوي كه و كه و باړم كړ دژمني تا قمي شمقارم كـرد
 كؤلكه زيړينه وه كو و تاقي زه فهر ناسمان بو مني به ست، كاتي سه فهر
 حه و ته و انان بو ميدالي شه ري من چهنده شو راوه به خوين شاپه ري من

ليكدانه وهی شيو هبي (وجهي): هه لؤ هه لده فري بو نه وهی له تمه ني كورت و مردن رزگار بي و ريگا چاره يه ك بدوزيته وه.

هه لفري راو كهری زالي كه ژ و كيو له چيای به رزه وه رووي كرده نشيو...
 هاته لای قه له به كزي و بي وازی قه له كوتي: مامه هه لؤ ناسازی؟
 كوتی قالاوه ره شهی پسپورم! پيرم و پينه له ليو گورم
 باخي ژينم به خه زان ژا كاوه كاتي مه رگه و نه جه ليش ناكاوه
 پيم بلن چؤنه كه تو ههر لای؟ زور به سال پيري به لام چا ماوی

ليكدانه وهی تيپه ر (معدی): هه لؤ ريگای دهر بازبون له مردن نابيينته وه و له به رامبه ر مه رگدا كؤل ده دا.

سا، كه نه و كاره وه هاساكاره مه رگه ميواني گه دا و خونكاره
 هه وری ناسمان بي خه لاتم باشه يا له شم خاشه بكيشن باشه؟

۸- به ره ودوايي كاني گيړانه وه له شيعري «هه لؤ» دا

۱- به ره ودوايي په يماني: له م به ره ودواييدا په يمانيك له نيوان هه لؤ و هه ستي
 ده به سترئ كه به پيي نه و په يمانه هه لؤ ده بي ريگای دهر بازبون له تمه ني كورت
 و مردن بينيته وه.

۲- به ره ودوايي جيه جيكاري (به ريوبه ري): له م به ره ودواييدا هه لؤ هر كي خوی

به دروستی به‌ریوه ده‌با؛ به‌لام کۆتایی نایه به‌و سه‌ره‌نجامه‌ی که یارمه‌تیده‌ری زیندوو‌مانه‌وه‌ی بی.

۳- به‌ره‌ودوایی داب‌ران یان جیا‌که‌ره‌وه: له‌م به‌ره‌ودواییه‌دا سه‌یری جووله‌ی شیعی گێرانه‌وه‌یی له‌ نه‌رێتییه‌وه بۆ نه‌رێتییه. له‌م گێرانه‌وه‌یه‌دا دۆخیک دیته‌ ئاراوه که ناخۆ هه‌لۆ بۆ پتر زیندوو‌مانه‌وه و رزگار بوون له‌ مردن، ریگا‌چاره‌یه‌ک ده‌بینته‌وه؟ بۆیه له‌ گه‌ل قه‌له‌ره‌شه و توویژ ده‌کا تا رازی ته‌مه‌ندریژی ببینته‌وه. پینشیاری قه‌له‌ره‌شه بۆ خواردنی که‌لاکی تۆپیو ده‌بیته هۆکاریک بۆ نه‌وه‌ی هه‌لۆ جاریکی تر بۆ شوینی خۆی بگه‌رێته‌وه و ژبانی پر له‌ شانازی له‌ ئاسماندا درێژه پیندا. له‌ ئاکامدا هه‌لۆ بۆ ته‌مه‌نی درێژه په‌نا بۆ هه‌موو چه‌شنه‌ سه‌رشۆرییه‌ک نابا. که‌واته، به‌م شیوه‌یه گێرانه‌وه بۆ هه‌لۆ به‌خۆشی کۆتایی پیندئ و ته‌واو ده‌بی.

له‌و شیعه‌دا هه‌لۆ رۆلی به‌لینده‌ری په‌یمان، تاکیکی که‌ تاقیکراوه‌ته‌وه و بابه‌تی (تاقیکردنه‌وه)یه ده‌ستیشان ده‌کری.

قه‌له‌ره‌شه، رۆله‌کانی دانه‌ری په‌یمان، به‌رپرسی سه‌ره‌کی بۆ تاقیکردنه‌وه و داوه‌ری له‌ سه‌ر شانه.

په‌یمان: هه‌لۆ به‌شوین دیتنه‌وه‌ی ریگا‌چاره‌یه‌ک بۆ ته‌مه‌ندریژی و رزگار بوون له‌ مردن، په‌یمان ده‌به‌ستی ئه‌و ریگایه‌ ببینته‌وه.

ئه‌زموون: دیتنه‌وه‌ی ریگا‌چاره‌یه‌ک، ئه‌زموونی هه‌لۆیه که‌ به‌ په‌یمانی ئه‌و تاقی ده‌کرێته‌وه و هه‌لده‌سه‌نگیندري و ئه‌گه‌ر هه‌لۆ ریگای رزگار بوون له‌ مردن ببینته‌وه، ده‌توانی درێژه به‌ ژبانی بدا. درێژه‌دان به‌ ژبان (ئه‌گه‌ر بوونی بی) داوه‌ری و جووری بیرکردنه‌وه و بریاردانی خه‌لک و ده‌وربه‌ره له‌ باره‌ی ئه‌وه‌وه.

۹- شروقه‌ی روانگه و ته‌وسیف له‌ شیعی «هه‌لۆ»دا

له‌ شیعی گێرانه‌وه‌یی هه‌لۆدا ئه‌و بابه‌ته‌ی شیای سرنجدانه، جیا له‌ پینکهاته‌ی گێرانه‌وه‌یی، بوونی بگێره‌وه‌که‌نه (بگێره‌وه‌ی که‌سی سییه‌م، بگێره‌وه‌ی که‌سی یه‌که‌م). له‌ گێرانه‌وه‌ی ئه‌و شیعه‌دا، سه‌ره‌تا بگێره‌وه‌ی که‌سی سییه‌م رۆلی هه‌یه و به‌سه‌ره‌ات و رووداوه‌کان ده‌گێرێته‌وه و له‌ ده‌ره‌وه‌ی گۆره‌پانی گێرانه‌وه‌دا رووداوه‌کان بۆ خوینهر باس ده‌کا. ئه‌و بگێره‌وه‌ی زۆر جار راقه‌کاره و به‌شیکردنه‌وه‌ی بارودۆخ و هه‌لسوکه‌وتی که‌سایه‌تییه‌وه خه‌ریکه‌. سه‌ره‌تا پینگه و بارودۆخی که‌سایه‌تی هه‌لۆ بۆ خوینهر شروقه‌ ده‌کا و پاشان جووری بیرکردنه‌وه‌ی ئه‌وان (خوینهر) سه‌باره‌ت به‌

ئەوێ که ههیه روونکردنەوێ بۆ دەکا.

له درێژەدا به کهسایەتی هه‌لۆ ئیزن دەدری، تا به وتووێژ بیروپرای خۆی سه‌بارهت به ژيان و ئەوێ رووی داوه بۆ خۆینەر بگێرێتەوه. تەواو لەو بەشەدا یه که بینەری گۆرانی بگێرێوه له کهسی سێیه‌م بۆ کهسی یه کهم دەبین و هه‌ر ئه‌و وتووێژه هۆکاری درێژبوونه‌وێ فۆرمی شیعەر که گۆرەپانی گێرانه‌وێ چیرۆک دەبی، له‌م بەشەدا بوونی کهسی سێیه‌م کهم دەبیتەوه و کۆتایی پێدی.

له روانگه، توخم و بابەتیکی گرینگی تر ته‌وسیفیکه که له خزمەت ده‌قی گێرانه‌وێدا یه. ته‌وسیف، یه‌کینک له شیوه‌کانی په‌ره‌پێدانی گێرانه‌وێه و به کاریگه‌ریی ئه‌وه (ته‌وسیف) ده‌کرێ به روانین و سرنجدان به سروشتی ماددی و کهسایه‌تییه‌کان، ئه‌و ره‌وته (په‌ره‌پێدانی ره‌وايه‌ت) به باشی به‌رپه‌وه‌ بچێ (سمیعی، ۱۳۸۹: ۱۱۰). شاعیر به که‌لک‌وه‌ر گرتن له ره‌هه‌نده‌کانی ده‌ره‌وه‌یی و رواله‌تی کهسایه‌تی وه‌ک له‌ش و جووله، به‌ستین بۆ ته‌وسیفی ده‌روونی پێکدێنی. بێنگومان کارایی ته‌وسیفی کهسایه‌تی له شیعەر که‌متر له ته‌وسیفی ئه‌و له پێکهاته‌ی چیرۆکی ئه‌ورپۆیه. هه‌روه‌ها شاعیر به که‌لک‌وه‌ر گرتن له ته‌وسیف باشتر ده‌توانێ دۆخ و هێماکانی رواله‌تی کهسایه‌تی کاریگه‌ری گێرانه‌وه‌ ده‌بیرێ، ئه‌و ته‌وسیفه‌ جیاواز و جۆراوجۆرانه له زه‌ینی خۆینەر له لای یه‌ک جێ ده‌گرن و رواله‌تی کهسایه‌تی وێنا ده‌کرێ.

سه‌ره‌پای ته‌وسیفی رواله‌تی کهسایه‌تی قه‌له‌په‌شه، بارودۆخ و پێگه‌ی ژيانیش وه‌سف ده‌کا و هه‌ر ئه‌و بابەتەش هۆکاریکه تا هه‌لۆ بۆ راویژ په‌نای بۆ بینێ. به هاتنی هه‌لۆ و ته‌وسیفیک که له‌و بابەته ئاراسته‌ کراوه (وتووێژی هه‌لۆ و قه‌له‌په‌شه) هه‌روه‌ها تێروانینیک بۆ ناخی کهسایه‌تی ده‌کا و سرنج ده‌داته ئاکاریک که له‌ ناخ و ده‌روونیه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرێ. له‌م بەشەدا قه‌له‌په‌شه ده‌ره‌تانی ده‌رپه‌ینی کهسایه‌تی ده‌بی، به تابه‌ت کاتیک قه‌له‌په‌شه، هه‌لۆ بۆ قه‌راخ ئاوابی بانگه‌یشت ده‌کا و ده‌ست به‌ خواردنی که‌لاکی تۆپیو ده‌کا (تا هه‌لۆ په‌ندی لێ بگرێ، قه‌له‌په‌شه ناراسته‌وخۆ هه‌لۆ هان ده‌دا بۆ خواردنی نه‌شیاو) هۆکاریکه تا ناخی شاراوه و باوه‌ری ده‌روونی هه‌لۆ پێناسه‌ بکرێ.

۱۰ - سه‌ره‌نجام

به‌شیکردنەوه و لێکدانه‌وه‌ی شیعری هه‌لۆ و شرۆڤه‌ی چه‌ند بابەتیکی وه‌ک روانگه‌ و

ته‌وسیف، به‌و‌سه‌ره‌نجامه‌ده‌گه‌ین‌که‌سواره‌به‌پیره‌وی‌کردن‌له‌شاعیرانی‌پیشوو‌له‌هۆندنه‌وه‌ی‌ئه‌و‌شیعره‌دا، له‌و‌توخمانه‌که‌لکی‌وه‌ر‌گرتوو‌ه. له‌شیکردنه‌وه‌ی‌ئه‌و‌شیعره‌دا‌به‌و‌ئه‌نجامه‌ده‌گه‌ین‌که‌شیعری‌هه‌لۆ‌شیاو‌له‌گه‌ل‌پیکهاته‌ی‌گه‌یرانه‌وه‌و‌روانگه‌ی‌پیکهاته‌خو‌ازه‌کانی‌وه‌ک‌گریماسه. ره‌وتی‌چیرۆک‌له‌م‌شیعره‌دا‌جووله‌کردن‌له‌ئۆقره‌یی‌سه‌ره‌تاییه‌وه‌بۆ‌لووتکه‌و‌پاشان‌گه‌رانه‌وه‌بۆ‌ئارامیه.

ئه‌و‌چیرۆکه‌خاوه‌نی‌که‌سایه‌تییه‌کی‌(character)‌وا‌ده‌بینن‌که‌به‌شیه‌یه‌کی‌کارا، کارتیکه‌ری‌له‌سه‌ر‌زه‌ین‌و‌ره‌وانی‌خوینه‌ر‌جی‌هیشتی. دیالۆگ‌له‌م‌هۆنراوه‌یه‌دا، که‌له‌به‌ر‌چاو‌ترین‌و‌روون‌ترین‌تاییه‌تمه‌ندیی‌چیرۆکه، به‌شیوازیکی‌ئه‌ده‌بی‌به‌ر‌په‌وه‌چووه‌و‌رۆل، شوین‌و‌پینگه‌ی‌که‌سایه‌تی‌هه‌لۆ‌و‌قه‌له‌ره‌شه‌ی‌نواندوو‌ه‌و‌خوینه‌ر‌له‌دزایه‌تی‌هزر‌و‌تیرامانی‌هه‌ر‌دوو‌که‌سایه‌تی‌چیرۆک‌ئاگادار‌ده‌کاته‌وه.

لایه‌نی‌کۆمه‌لایه‌تی‌قاره‌مانی‌چیرۆک‌ئه‌رینی‌و‌به‌شیوازیکی‌هونه‌ری‌ده‌ستیشان‌کراوه.

ژانری‌ئه‌ده‌بی‌شیعری‌«هه‌لۆ»، ئه‌ده‌بیاتی‌فیرکاری‌(Didactic Literature)‌له‌جۆری‌ته‌مسیل‌(Allegory)‌ه.

له‌دیمه‌نی‌سه‌ره‌تایی‌ئه‌و‌شیعره‌دا‌بارودۆخیک‌ی‌به‌رامبه‌ر‌زاله‌که‌به‌ستینی‌رووداوه‌جۆراوجۆره‌کانه‌و‌له‌به‌شی‌گه‌یرانه‌وه‌دا‌که‌سایه‌تی‌وه‌سف‌ده‌کری. هه‌لۆ‌له‌وه‌ی‌که‌پیر‌بووه‌دل‌به‌خه‌مه‌و‌به‌شوین‌دیتنه‌وه‌ی‌ریگ‌اچاره‌یه‌ک‌بو‌ده‌ربازبوون‌له‌مردن‌و‌ته‌مه‌نی‌کورته. هیزیک‌که‌هانی‌ده‌دا‌بۆ‌ئه‌و‌مه‌ئمووریه‌ته، هه‌ستی‌ده‌روونی‌خۆیه‌تی. جووله‌و‌ره‌وتی‌چیرۆک‌له‌بارودۆخی‌به‌رامبه‌ر‌و‌یه‌کساندا‌تووشی‌ئال‌و‌گۆر‌ده‌بی‌و‌چاره‌نووسی‌که‌سایه‌تی‌روون‌ده‌بیته‌وه. له‌کۆتاییدا‌هه‌لۆ‌ته‌مه‌نی‌کورت‌و‌مردن‌له‌ئاسماندا‌هه‌لده‌بژیری.

منابع فارسی

۱. احمدی، بابک (۱۳۸۰) ساختار و تأویل متن، چاپ یازدهم، تهران: مرکز.
۲. اخوت، احمد (۱۳۷۱) دستور زبان داستان، اصفهان: فردا.
۳. اسکولز، رابرت (۱۳۷۷) عناصر داستان، ترجمه فرزانه طاهری، تهران: مرکز.
۴. _____ (۱۳۸۳) درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات، ترجمه فرزانه طاهری، تهران: آگه.
۵. بالایی، کریستف؛ میشل کویی پرس (۱۳۶۶) سرچشمه‌های داستان کوتاه، ترجمه احمد کریمی حکاک، تهران: پایروس.
۶. پراپ، ولادیمیر (۱۳۸۶) ریخت‌شناسی قصه‌های پریان، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: مرکز.
۷. تودوروف، تزوتان (۱۳۸۲) بوطیقای ساختارگرا، ترجمه محمد نبوی، چاپ دوم، تهران: آگه.
۸. سمیعی، احمد (۱۳۸۹) نگارش و ویرایش، چاپ دهم، تهران: سمت.
۹. سیدحسینی، رضا (۱۳۸۷) مکتب‌های ادبی، چاپ چهارم، تهران: نگاه.
۱۰. فورستر، ادوارد مورگان (۱۳۸۴) جنبه‌های رمان، ترجمه ابراهیم یونسی، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
۱۱. مستور، مصطفی (۱۳۸۷) مبانی داستان کوتاه، چاپ دوم، تهران: مرکز.
۱۲. مکاریک، ایرناریما (۱۳۸۴) دانش‌نامه نظریه ادبی معاصر، ترجمه م، مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه.
۱۳. مکارک، رابرت (۱۳۸۳) داستان، ترجمه محمد گذرآبادی، تهران: هرمس.
۱۴. میرصادقی، جمال (۱۳۸۵) عناصر داستان، چاپ چهارم، تهران: سخن.
۱۵. _____ (۱۳۸۶) ادبیات داستانی، چاپ چهارم، تهران: سخن.
۱۶. ناتل خانلری، پرویز (۱۳۸۷) ماه در مرداب، چاپ چهارم، تهران: معین.
۱۷. والاس، مارتین (۱۳۸۲) نظریه‌های روایت، ترجمه محمد شهباز، تهران: هرمس.
۱۸. یوسفی، غلامحسین (۱۳۷۱) چشمه روشن، چاپ چهارم، تهران: علمی.
۱۹. یونسی، ابراهیم (۱۳۸۸) هنر داستان‌نویسی، چاپ دهم، تهران: نگاه.

سه‌چاوه کوردییه‌کان

۱. ئیلخاننی زاده، سواره (۱۳۸۸). خه‌وه به‌ردینه. په‌خشانگه‌ی ئازادی.